

Лілія Сеніна

НАРАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ТА НАПРЯМКИ АНГЛОМОВНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ БЛИЗЬКОСХІДНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХІ ст.)*

У статті визначено особливості радянської бінарної історіографічної класифікації англомовних наукових розвідок з історії Східного питання та зазначено причини необхідності перегляду її критеріїв. Спираючись на теоретичний апарат наратології, автор пропонує аналіз консервативної та ліберальної оповідних стратегій, що прослідковуються у творах англо-американських істориків. Варіанти їхнього використання дозволяють говорити про існування традиційного та ревізійного напрямків англомовної історіографії близькосхідної політики Російської імперії.

Ключові слова: англомовна історіографія, Східне питання, наратологія, русофобія.

Вітчизняне історіописання активно розвивається в тому числі і завдяки своєму інтересу до зарубіжних академічних доробків. Українська русистика імперської доби, у свою чергу, переслідує дві задачі: пошук власної моделі наукових досягнень та переосмислення місця радянської історіографічної спадщини у її теперішньому стані. Саме сьогодні в період другого десятиліття незалежності України, коли деякою мірою ослабнув критичний пафос у дослідженнях радянської історіографії, вчені отримали унікальну можливість всебічно поглянути на радянське історіописання та оцінити не тільки його роль у розриві поступу дореволюційної науки, але й переосмислити його здобутки за допомогою новітніх філософсько-методологічних підходів.

Дослідження англомовного наукового доробку, присвяченого участі Російської імперії у вирішенні Східного питання, за своєю логікою цілком відповідає зазначеним процесам.

Радянська історіографія «другого рівня» не була одностайною у своєму баченні англомовної спадщини з історії Східного питання. Загальна динаміка поступу історичної науки СРСР щодо розгляду англомовної історіографії близькосхідної проблеми була прив'язана до самого статусу критики «буржуазних» напрацювань, яка поступово набувала рис формалізації. Поволі осуд та викривання зарубіжних «фальсифікацій» ставали не висновками автора-оглядача, а певним апріорним знанням, володіння яким передбачалося вже і самим читачем твору. Водночас спроби реалізації повноцінного історіографічного огляду, оформлюючись згідно з відповідними канонами марксистсько-ленінської методології, часто завершувалися висновками, що суперечили роздумам самих учених в основній частині огляду¹.

Указані особливості радянських робіт-оглядів англомовної історіографії Східного питання особливо помітні у розвідках В. А. Георгієва, який запропонував бінарну схему історіографічної класифікації у вигляді консервативного та ліберального на-

---

* Стаття підготовлена у процесі виконання держбюджетної теми № 4-2012 Міністерства освіти і науки України «Російська імперія у ХІХ – на початку ХХ ст.: механізми взаємодії влади та суспільства (регіональний аспект)»

© Сеніна Лілія Володимирівна – науковий співробітник кафедри всесвітньої історії Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка.

прямків. При цьому у різних роботах цього автора характеристики обох груп постають неоднаковими і подекуди дещо суперечливими, особливо стосовно історіографічного образу близькосхідної політики Російської імперії².

Висновки історіографічних розвідок цього вченого, що, беззаперечно, можна вважати здобутком радянської історіографії, все ж потребують певного переосмислення і, перш за все, через те, що ці огляди, хоча і є ілюстрацією так званої об'єктивістської тенденції радянської історіографії «другого рівня», здійснювалися крізь специфічну марксистсько-ленінську оптику та оформлювалися у відповідності до норм тогочасної «етики» ставлення до немарксистських робіт.

І все ж сучасні вітчизняні науковці, дослідники різних сюжетів Східного питання, взяли до уваги саме цю бінарну схему історіографічного аналізу, зрідка виокремлюючи і третій – радикальний напрямок британської історіографії близькосхідної проблеми. Утім, як і в оглядах В. А. Георгієва, різні науковці пропонують відмінні критерії для розмежування напрямків та, відповідно, зараховують одних і тих же істориків до двох (чи трьох) різних когорт науковців³.

Осібню у вітчизняній історіографії постають критерії виокремлення двох напрямків у британському історіописанні нової та новітньої історії країн Центральної та Східної Європи, що були представлені у дисертаційному дослідженні Р. Б. Сироти⁴. Він підтримав думку англійських філософів історії А. Марвіка та К. Дженкінса щодо ідеологічного поділу британської історіографії на консервативний та ліберальний напрямки, але зауважив, що при вивченні цієї інтелектуальної спадщини, присвяченої історії Центральної та Південно-Східної Європи, варто звертати увагу на низку особливостей теоретико-методологічного характеру. На його погляд, консервативна історіографія поєднує позитивістсько-нарративний підхід до репрезентації минулого та його інтерпретації на основі «розуміння зсередини», а у тематичній площині – зосереджується на діяльності національно свідомих еліт, державотворчих процесах та інших предметних сферах історії «зверху». Власне започаткування англійської східноєвропейістики Р. Б. Сирота пов'язує із доробком ліберальної історіографії, яка відкинула англоцентризм консервативного напрямку і активно розвивала регіональні дослідження. Ці автори у вивченні становлення демократії та конституціоналізму в регіоні приділяють особливу увагу економічному, політичному та ідеологічному впливу Західної Європи, відстоюючи ідею прогресу в історичному поступі східноєвропейських народів. Р. Б. Сирота також зазначає, що внаслідок політичних процесів у регіоні на початку 1990-х рр. в англійській історіографії, поряд із модерним та пост-модерним дискурсом, відродився традиційний у своїх формах – консервативного та ліберального напрямків⁵.

Ці спостереження дозволяють припустити, що концепції обох указаних шкіл є хронологічно тривалими конструкціями британського історіописання. Але застосувати ці результати до проблеми участі Російської імперії у вирішенні Східного питання не є можливим, оскільки ми припускаємо, що цей аспект можливо висвітлити у творах різного тематичного та предметного спрямування, відтак, низка важливих спостережень Р. Б. Сироти не може бути узгоджена із самою постановкою даної проблеми.

Отримавши висновки щодо існування певної двоїстої моделі англомовної історіографії російської політики щодо Східного питання, ми звернулися до самих творів англомовних істориків на предмет пошуку тез русофобської публіцистики та відповідного звинувачення царської дипломатії в ескалації низки криз у Леванті.

Русофобія як британський публіцистичний штамп епохи Східного питання вже давно перебуває в полі уваги дослідників⁶, але її вплив на англо-американську історіографію левантійського конфлікту досі лише побіжно розглянуто науковцями. Наприклад, А. Байтіс в англомовній історіографії Східного питання виокремлює два періоди і перший з них називає русофобським, датуючи його від 20-х рр. XIX ст. до 60-х рр. XX ст.⁷

На загал для англо-американської історіографії Східного питання характерні лише резюмуючі зауваження стосовно русофобії, часто навіть на рівні виключно

констатації самого явища⁸. У той же час у низці розвідок дослідники намагалися більш детально розглянути цей феномен.

В англomовній історіографії першість у комплексному вивченні русофобії належить американському вченому Дж. Глізону. Він стверджував, що сам Лондон, намагаючись підтримати цілісність Туреччини, брав активну участь у створенні негативного інформаційного образу Російської імперії, знаючи про її справжні і подібні до своїх наміри щодо збереження статус-кво на Близькому Сході, оскільки сама ж Росія інформувала, за словами історика, британських державних діячів щодо власних планів у Східному питанні⁹. Утім, вже у висновку Дж. Глізон, децю виправдовуючи англійців, зазначив, що і самі російські діячі також були винними у виникненні русофобії, оскільки виявилися неспроможними домовитися з Лондоном щодо спільних дій у вирішенні левантійської проблеми¹⁰. У самому ж творі дослідник підійшов до вивчення русофобії як до явища співвідношення політики та громадської думки, зазначаючи, що і до виникнення антиросійських настроїв у 1820-х рр. образ Росії в Британії вже був децю стереотипізований¹¹.

Подальша детальна увага істориків до проблеми русофобії по суті була розвитком концепції Дж. Глізона.

Д. Джиллард, досліджуючи перебіг Великої гри на основі публіцистичних робіт першої третини ХІХ ст., сформулював шість взаємопов'язаних елементів, що лягли в основу ідеї про існування «російської загрози Індії», яка створила політичну основу антиросійських настроїв у Великобританії: переконання в тому, що цивілізована країна у випадку зустрічі з варварськими осередками розпочинає процес експансії як реалізацію своєї цивілізаційної місії; історія Російської імперії з часів Петра І супроводжувалася постійним зростанням території, військової сили, ресурсів, впливу країни, і ці процеси триватимуть і у майбутньому; оскільки Росія щільно підійшла на західних кордонах до великих держав Європи, тому свою експансію вона зверне на Схід – Османську імперію, Персію та кочові народи Азії; на цьому шляху імперії Романових в Азії є лише одна держава, що може зупинити цю експансію, – Великобританія; оскільки російське просування в Азії загрожує і британській Індії, то проблема ускладнюється можливістю втрати Лондоном економічного і політичного престижу як великої держави; останній шостий пункт пропонував шляхи відсічі Росії, що полягали у створенні та підтримці політичних бар'єрів в Азії на шляху царської експансії – імперій та малих князівств. Як стверджує Д. Джиллард, російські успіхи у війнах з Туреччиною та Персією 1827 – 1829 рр. сприяли тому, що британський уряд серйозно поставився до ідеї «російської загрози Індії»¹².

М. Маліа зазначає, що русофобія була наслідком боротьби консервативного та нового ліберального режимів у Європі, що стало причиною нерозуміння англійцями ініціатив Миколи І як захисника балансу сил домовитися щодо майбутнього Османської імперії, у чію неминучу загибель він неухильно вірив. Антиросійські настрої у Британії, підкреслює М. Маліа, були викликані тамтешніми внутрішніми змінами після реформи 1832 р., що вивели на авансцену вігський прогресивізм, який підбурював вікторіанську громадськість проти континентального деспотизму, що уособлювала імперія Романових. Сам дослідник також відмежовується від русофобських поглядів, зазначаючи, що вони не відповідали реаліям російського імперіалізму часів Миколи І як прибічника статус-кво¹³.

О. Фіджесом було акцентовано увагу на внутрішніх механізмах «ідеї про російську загрозу», у результаті чого йому вдалося виділити в ній образ азіатського «Іншого» та стереотипізоване сприйняття імперії Романових як дикої, агресивної держави, яка прагне експансії по своїй природі і до всього є хитрою та винахідливою для реалізації своїх намірів¹⁴. «Заповіт Петра І» дослідник називає підробкою, але висловлює думку, що французька політика відносно Росії у ХVІІІ – ХІХ ст. формувалася під впливом широго переконання у те, що це був справжній документ¹⁵. Стосовно британської русофобії, О. Фіджес зазначає, що страх перед російською загрозою був основною темою місцевої періодики («journalistic staple»), і саме в Британії виникла і швидко набрала популярності думка про загарбницькі плани Росії не європейського, а світо-

вого масштабу. Колосальність самої антиросійської інформаційної кампанії дослідник пояснює тим, що нові твори, автори яких висловлювали власні загрозливі прогнози щодо російського загарбництва, скоро залучалися прихильниками русофобії до рангу доказових документів¹⁶. Багато уваги дослідник приділив і діяльності Д. Уркварта. Результатом роботи цього шотландського дипломата та письменника стало, на думку історика, те, що у 1840-х рр. вороже ставлення до Росії органічно влилося до політичного дискурсу вікторіанської Англії, незважаючи на те, що русофобія у той час не відповідала зовнішньополітичному курсу самого Лондона¹⁷. Крім того, науковцем було підкреслено, що русофобія XIX ст. мала більш далекосяжні наслідки і частково вплинула на антиросійські настрої часів «холодної війни»¹⁸.

Категорії імперського «я» та імперського «іншого» стали методологічними засадами роботи і німецького дослідника М. Ауста, який звернувся до вивчення англо-російських відносин з часів Кримської війни до Першої світової кризії призму образу Росії у Великобританії та самосприйняття імперією Романових власної зовнішньої політики у порівнянні з англійською. Перша полягала у відверто негативному британському образі Росії, що містив низку європейських стереотипів і «перетворював останню [імперію Романових. – Л.С.] на «інше», «чуже», з характерними ярликами деспотичного царства, де рояться піддані-варвари, яке є абсолютно неефективним в економіці і геть позбавлене творчого генія на культурних теренах»¹⁹. Мінливість, у свою чергу, історик пов'язав зі зміною почуття небезпеки з боку Росії відносно британських володінь в Індії, яку сам М. Ауст не розділяє²⁰. Сама ж Російська імперія сприймала власну експансію як відмінну від англійської, акцентуючи увагу на своїй оборонній лінії та миролюбності²¹.

Подібні рефлексії самих зарубіжних науковців над феноменом русофобії органічно доповнюються і їхнім баченням російської імперської політики щодо Східного питання у тих епізодах, де власне антиросійська риторика набула свого найбільшого розквіту – турецько-єгипетська криза 30 – 40-х рр. XIX ст. та Кримська війна.

Так, у дослідженнях підписання Ункяр-Іскелесійського договору 1833 р. англо-американськими науковцями XX – початку XXI ст. прослідковується якісний поступ від твердження про наміри Миколи I таким чином зберегти статус-кво на Близькому Сході за допомогою протекторату над Константинополем (Дж. Марріотт, С. Дугган, Ф. Мозлі, Ф. Бейлі, Дж. Г. Болсовер, Дж. Глізон та ін.) до тези про дещо незрозумілу та парадоксальну відмову російської дипломатії від цього досягнення шляхом підписання Лондонських конвенцій (М. Рендалл, А. Байтіс)²². П. Шредер взагалі стверджував, що Росія була чи не єдина держава, яка вийшла з близькосхідної кризи 30-40-х рр. XIX ст. з численними здобутками, до яких зараховував і Лондонські угоди²³.

У розумінні англомовними науковцями російської політики напередодні Кримської війни простежується переконання щодо намірів Миколи I вирішити Східне питання силовими методами (У. Морфілл, Дж. Марріотт, Р. У. Сітон-Уотсон, П. Гіббс, К. Фінкель, О. Фіджес) та паралельний погляд на те, що Російська імперія у своєму прагненні підтримати статус-кво у регіоні не змогла побудувати продуктивної та гнучкої дипломатичної лінії (В. П'юр'їр, Г. Темперлі, Б. Гуч, Дж. Г. Болсовер, Л. Сіман, М. Андерсон, Д. Маккензі, Б. Джелавіч, Р. Еджертон, Ф. Уорнер). Але бачення політики інших великих держав в обох випадках набуло ще більшого ступеня плюралізму – від виправдання втягненням у війну до засудження за підтримку Османської імперії та провальної дипломатії²⁴.

Отримавши такі результати, які відносно бачення царської політики у Східному питанні абсолютно не співпадали із критеріями радянської класифікації, постало питання про формулювання власної історіографічної схеми з урахуванням указаних напрацювань.

Упорядкування отриманих результатів щодо місця русофобської публіцистичної спадщини в англомовній історіографії Східного питання та її оцінок відповідної політики Російської імперії можливе в рамках залучення до історіографічного аналізу поняття «нарративна стратегія».

Наративна (оповідна) стратегія – це використання автором певних технік ре-

презентації з метою досягнення певної мети; спосіб програмування та керування автором враження реципієнта твору²⁵. Складовими оповідної стратегії є наративна модальність, наративна картина світу та інтрига. Перший указаний елемент включає у себе авторське знання, ставлення та оцінку відносно того, про що йде мова у творі. Наративна картина світу забезпечує переходи між ситуаціями, що у сукупності складають сюжет твору. Інтрига ж має зацікавити реципієнта у сюжеті самого твору²⁶.

На наш погляд, в англомовній історіографії російської політики щодо розв'язання Східного питання чітко прослідковуються дві наративні стратегії – консервативна та ліберальна.

Консервативна наративна стратегія постає таким способом викладу матеріалу, де історик вибудовує власне бачення проблеми із формальним залученням типових штамів русофобського дискурсу XIX ст., тобто говорить про агресивні наміри Росії відносно Османської імперії та «російську загрозу Індії», характеризуючи таким чином британське бачення Східного питання. Утім, самі науковці при цьому відмежовуються від подібних переконань щодо російської політики, залучаючи русофобські постулати лише в якості матеріалу для побудови самого твору, а не в якості аргументів власних концепцій російського близькосхідного курсу. Найчастіше саме ці роботи, побудовані з використанням консервативної стратегії, містять виправдання політики західних великих держав, особливо Англії, у Східному питанні тезою про недовіру до проєктів Санкт-Петербурга.

Ліберальна оповідна стратегія характеризується меншим ступенем залучення русофобських шаблонів у репрезентації певного епізоду Східного питання. Автори, які використовують цей спосіб побудови твору, приділяють велику увагу економічним, політичним та ідеологічним умовам великодержавного протистояння, розширюючи, таким чином, картину проблеми з рамок ворожості та недовірливості в міждержавних відносинах тієї епохи.

Різне використання цих стратегій, включаючи і їхнє комбінування, крізь призму оцінок російського сегменту Східного питання, на наш погляд, дозволяє говорити про існування традиційного та ревізійного напрямків в англомовній історіографії цієї проблеми.

Обидва напрямки у цілому визнають за Російською імперією статус великої держави, вагомого гравця на дипломатичній шахівниці Європи та Азії, яка мала своє власне бачення щодо вирішення Східного питання відповідно до своїх намірів. Різниця між двома напрямками простежується, коли автори вдаються до пояснення природи англо-російського суперництва. Історикам традиційного напрямку притаманні спроби пояснення чергового напруження стосунків між Лондоном та Санкт-Петербургом недовірою англійців, їхнім відчуттям небезпеки зі сторони російської держави. Але, повторимо, самі науковці при цьому відмежовуються від переконань щодо нестримної жаги Росії до експансії, беручи з антиросійської спадщини лише форму, але пропонуючи свій зміст.

Представникам ревізійного напрямку також властиві згадки про русофобію на тому ж самому рівні, що у творах вчених традиційної лінії, але вони представляють значно розширені пояснення загострень протиріч на Близькому Сході, приділяючи увагу економічним, стратегічним та іншим особливостям самого Східного питання.

У термінах складових наративної стратегії можливо констатувати, що британські та американські науковці пропонують у своїх творах приблизно однакову наративну модальність відносно близькосхідної політики Російської імперії, але різниця постає у побудові наративної картини, де англо-російські відносини розглядаються крізь призму сприйняття Росії самими британцями (консервативна стратегія) чи крізь складну систему економічних, ідеологічних, геополітичних причин великодержавних суперечок як таких (ліберальна стратегія).

Якщо ж брати до уваги оцінку політики Російської імперії щодо Східного питання, виправдання чи звинувачення у виникненні криз на Близькому Сході, то можна побачити значний плюралізм у лавах і традиційного, і ревізійного напрямків. Укажемо лише два яскравих приклади, що не відповідають критеріям радянської

класифікації англійської історіографії Східного питання. У Морфілл вважав, що Микола I будував свою агресивну близькосхідну політику через міркування безпеки власної держави, сусідом якої була слабка Османська імперія²⁷. У той же час О. Фіджес, запропонувавши достатньо комплексну картину російсько-британських відносин та особливостей ситуації на самому Близькому Сході до Кримської війни, стверджує, що саме Микола I винен у дипломатичній кризі, що призвела до військового конфлікту²⁸.

Таким чином, російський курс щодо Східного питання в англійській історіографії має настільки багатоманітний спектр оцінок, що здійснювати їхній аналіз у відповідності до критеріїв, запропонованих радянською історичною наукою, нецільно у зв'язку з можливим викривленням зарубіжних поглядів через плутанину в наративних інстанціях, що яскраво виражена у бінарній радянській класифікації. Англійські науковці не розвивають тези русофобських публіцистів XIX ст., а лише використовують ці сюжети для побудови текстової репрезентації, відмежовуючись від переконань щодо російської загрози. Сама русофобія, ставши предметом історіографічної рефлексії в зарубіжних розвідках, поставила у центр дослідження внутрішні проблеми Британської імперії.

Аналіз епізодів Східного питання, для яких характерним є найповніше розкриття антиросійських настроїв, свідчить про те, що англійська історіографія кінця XIX – початку XX ст. розвивається відокремлено від русофобської спадщини, лише подекуди використовуючи її постулати для формальної побудови твору, а не власної концепції. Магістральне чи опосередковане місце антиросійських кліше у побудові твору дозволяє виокремити консервативну та ліберальну наративні стратегії в англійській історіографії Східного питання.

Власне погляди самих науковців на російську політику на Близькому Сході, з урахуванням різних способів використання обох стратегій, можливо угрупувати у традиційний та ревізійський напрямки. Вони обидва визнають імперію Романових повноправним учасником Східного питання, яке намагались вирішити з урахуванням власних інтересів. Але представники традиційного напрямку пояснюють близькосхідні кризи непорозумінням між урядами Англії та Росії, у той час як історики-ревізійністи у своїх оцінках більше ваги приділяють численним аспектам міжімперського протистояння як такого.

Враховуючи ці отримані результати, перспективою подальших досліджень може стати визначення специфіки наративних стратегій англійської історіографії Східного питання у репрезентації політики інших його учасників, наприклад, Дунайської монархії та Османської імперії.

1. Сеніна Л. В. Англо-американська історіографія Східного питання очима радянських істориків / Л. В. Сеніна // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин: статті та матеріали III Міжнародної наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора Г.Л. Бондаревського (3-4 квітня 2012 р., м. Луганськ) / Під ред. М.С. Бурьяна. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2012. – С. 471 – 475.

2. Георгиев В. А. Англо-американская буржуазная историография Восточного вопроса / В. А. Георгиев // Вопросы истории. – 1968. – № 3. – С. 172 – 181; Георгиев В. А. Внешняя политика России на Ближнем Востоке в конце 30 – начале 40-х годов XIX в. / В. А. Георгиев. – М : Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 200 с.; Георгиев В. А. Историографический обзор / В. А. Георгиев // Восточный вопрос во внешней политике России к XVIII – нач. XX в. / Отв. ред. Н. С. Киняпина. – М : Наука, 1978. – С. 11 – 31; Сеніна Л. В. Указ. праця.

3. Волкова Є. С. Близькосхідна політика Росії : Місія М. М. Муравйова, 1832 – 1833 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «всесвітня історія» / Є. С. Волкова. – Харків, 2009. – 20 с.; Гончаренко А. В. Боснія та Герцеговина в зовнішній політиці Великобританії та Росії у період Східної кризи 1875 – 1878 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02

- «всесвітня історія» / А. В. Гончаренко. – Луганськ, 2004. – 20 с.; Гончаренко А. В. Британська історіографія британсько-російських відносин у Східному питанні в 70-80-ті рр. XIX ст. / А. В. Гончаренко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2009. – № 20 (183). – С. 29 – 37; Русаков К. А. Проблема чорноморських проток у зовнішній політиці Великобританії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «всесвітня історія» / К. А. Русаков. – Луганськ, 2003. – 20 с.
4. Сирота Р. Б. Сучасна британська історіографія нової і новітньої історії країн Центральної і Південно-Східної Європи (організація і методологія) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 «історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Р. Б. Сирота. – К., 1998. – 18 с.
5. Там само. – С. 11 – 12.
6. Ерофеев Н. А. Туманный Альбион. Англия и англичане глазами русских 1825 – 1853 гг. / Н. А. Ерофеев. – М. : Наука, 1982. – 319 с.; Жигалина О. И. Великобритания на Среднем Востоке (XIX – начало XX в.). Анализ внешнеполитических концепций / О. И. Жигалина. – М. : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990. – 166 с.
7. Bitis A. Russia and the Eastern Question: Army, Government, and Society, 1815 – 1833 / Alexander Bitis. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – P. 9.
8. Сеніна Л. Англійська історіографія II половини XX ст. про формування русофобії у Британії у 1830 – 1840-х рр. / Л. Сеніна // Придніпровські соціально-гуманітарні читання : Матеріали Дніпропетровської сесії II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Дніпропетровськ, 22 лютого 2013 р.) : у 6-ти частинах. – Д. : ТОВ «Інновація», 2013. – Ч. 4. – С. 97 – 100.
9. Gleason J. H. The Genesis of Russophobia in Great Britain: A Study of the Interaction of Policy and Opinion / John Howes Gleason. – Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1950. – P. 1 – 3.
10. Ibid. – P. 289 – 290.
11. Ibid. – P. 285
12. Gillard D. The Struggle for Asia, 1828 – 1914: A Study in British and Russian Imperialism / David Gillard. – London, Methuen & Co Ltd, 1977. – P. 28 – 29.
13. Malia M. Russia under Western Eyes. From the Bronze Horseman to the Lenin Mausoleum / Martin Malia. – Cambridge : The Belknap Press, 2000. – P. 152 – 159.
14. Figes O. Crimea. The Last Crusade / O. Figes. – London : Penguin books, 2011. – P. 70.
15. Ibid. – P. 71.
16. Ibid. – P. 72 – 73.
17. Ibid. – P. 74 – 78.
18. Ibid. – P. 70.
19. Ауст М. Россия и Великобритания: внешняя политика и образы империи от Крымской войны до Первой мировой войны / Мартин Ауст // Imperium inter pares: Роль трансферов в истории Российской империи (1700 – 1917) : Сб. ст. / Ред. М. Ауст, Р. Вульпиус, А. Миллер. – М. : Новое литературное обозрение, 2010. – С. 246.
20. Там само. – С. 246.
21. Там само. – С. 254 – 260.
22. Сенина Л. Ункяр-Искелесийский договор в оценках англоязычной историографии / Л. Сенина // Российская империя в исторической ретроспективе / Отв. Ред. И.Т. Шатохин. – Белгород : Изд-во «ГиК», 2013. – Вып. VIII. – С. 143 – 149.
23. Schroeder P.W. The Transformation of European Politics, 1763 – 1848 / Paul W. Schroeder. – Oxford : Oxford University Press, 1996. – P. 728 – 755.
24. Сеніна Л. Роль Російської імперії у розв'язанні Кримської війни 1853 – 1856 рр. в англійській історіографії XX – початку XXI ст. / Л. Сеніна // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. – Тернопіль, 2014. – Вип. 1. – Ч. 3. – С. 193 – 201.
25. Tjupa V. Narrative Strategies / Valerij Tjupa // Hühn, Peter et al. (eds.): The Living

Handbook of Narratology. Hamburg: Hamburg University [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/narrative-strategies>; Жиличева Г. А. Нарративные стратегии в жанровой структуре романа (на материале русской прозы 1920 – 1950-х гг.) / Г. А. Жиличева. – Новосибирск : НГПУ, 2013. – С. 45.

26. Tjupa V. Op. cit.

27. Morfill W. R. Russia / W. R. Morfill. – New York : G. P. Putnam's Sons, London : T. Fisher Unwin, 1901. – P. 291 – 297.

28. Figs O. Op. cit. – P. 36 – 70.

В статье обозначены особенности советской бинарной историографической классификации англоязычных научных исследований по истории Восточного вопроса и указаны причины необходимости пересмотра ее критериев. Опираясь на теоретический аппарат нарратологии, автор предлагает анализ консервативной и либеральной повествовательных стратегий, которые прослеживаются в работах англо-американских историков. Варианты их использования позволяют говорить о существовании традиционного и ревизионистского направлений англоязычной историографии ближневосточной политики Российской империи.

Ключевые слова: англоязычная историография, Восточный вопрос, нарратология, русофобия.

The article defines the features of the Soviet binary historiographical classification of the English-language studies of history of the Eastern Question. The reasons that necessitate the revision of its criteria are suggested. Grounding on the theoretical apparatus of narratology, the author offers an analysis of conservative and liberal narrative strategies which can be traced in the works of Anglo-American historians. The application of these strategies enables to trace the existence of the traditional and revisionist trends of the English-language historiography of the Middle East policy of the Russian Empire.

Keywords: English-language historiography, Eastern Question, narratology, Russophobia.

